

Ο Antonio Scarpa και το έργο του “Saggio di Osservazione e d’Esperienze sulle Principali Malattie degli Occhi”*

Γ. Μπαλανίκας

Περίπου δύο αιώνες πριν, η Οφθαλμολογία ήταν ένα τμήμα της γενικής Ιατρικής και δεν αποτελούσε ξεχωριστό πεδίο της. Τα διαγνωστικά όργανα που θα έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο στην καθιέρωση της, ως ξεχωριστής ειδικότητας, δεν υπήρχαν και έτσι οι μόνες παθολογικές καταστάσεις του οφθαλμού που αξιολογούνταν από τους ιατρούς ήταν αυτές που παρατηρούνταν μακροσκοπικά και πολλές φορές ανήκαν στη δικαιοδοσία του χειρουργού, που με το νυστέρι του ή με άλλες χειρουργικές τεχνικές συνήθως τις αντιμετώπιζε. Έτσι δεν είναι παράδοξο ένας σπουδαίος χειρουργός με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το όργανο της οράσεως και τα εξαρτήματά του, όπως ο Antonio Scarpa, να καταγράψει τις παρατηρήσεις του στο περίφημο πλέον έργο ‘Saggio di osservazione e d’esperienze di osservazione e d’esperienze sulle principali malattie degli occhi’ (Εξέταση, παρατηρήσεις και εμπειρία από τις κυριότερες παθήσεις του οφθαλμού). Στο βιβλίο του ο Scarpa κατέγραψε τις παρατηρήσεις του από διάφορες περιπτώσεις ασθενών. Στον πρόλογο του βιβλίου του έγραφε για τους θεραπευτές που ασχολήθηκαν με τον οφθαλμό αποκλειστικά και οι οποίοι κατά το πλείστον δεν ήταν ιατροί¹:

‘Οι επαγγελματίες οφθαλμολόγοι, που έχουν αφιερωθεί σε αυτό το πεδίο της χειρουργικής, από τους οποίους οι μεγάλες και σημαντικές βελτιώσεις δίκαια θα αναμένονταν, έχουν συμβάλει μόνο σε νέες θεωρίες, οι οποίες ως επί το πλείστον έχουν ανασκευαστεί από τη λεπτή μικροσκοπική ανατομική εξέταση του οφθαλμού, ή μας έχουν δώσει θεραπείες κάτι λιγότερο από θαυματουργές. Και είναι κρίμα, ακόμη και σήμερα, μερικοί που έχουν εκπαιδευτεί κανονικά στη χειρουργική, να ζηλώνουν την φήμη των οφθαλμολόγων, και να προσκολλώνται αμέσως στο θαυμαστό, και έτσι δεν μπορούν να προστατευθούν από την παρείσφρηση στις γραφές τους μερικών γνωρισμάτων που είναι λιγότερο χαρακτηριστικά του χειρουργού και περισσότερο του εμπειρικού... Αυτές οι ατεκμηρίωτες υποσχέσεις εύκολα νιοθετούνται από τους νέους και άπειρους, οι οποίοι ανίδεοι από τις πολλές, και μερικές φορές αξεπέραστες δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν, προχωρούν με ζήλο και παλληκαριά, και στο τέλος έρχονται σε δύσκολη θέση οι ίδιοι, εγκλωβισμένοι στην προκατάληψη της φήμης τους και στην ασφάλεια των άλλων.’

Ο James Briggs, ο Άγγλος χειρουργός που μετέφρασε το έργο του Scarpa είχε τις ίδιες απόψεις για το ζήτημα αυτό και τις εξέφρασε στον πρόλογο της αγγλικής έκδοσης².

Α’ Οφθαλμολογική κλινική ΑΠΘ, Νοσοκ. ΑΧΕΠΑ,
Θεσσαλονίκη

Corresponding author: G. Balanikas
e-mail: dioskouridis@yahoo.gr

* “Εξέταση, παρατηρήσεις και εμπειρία από τις κυριότερες παθήσεις του οφθαλμού”. Το άρθρο αυτό ανήκει στην ενότητα ‘Σημαντικά συγγράμματα και συγγραφείς στην Ιστορία της Ιατρικής και της Οφθαλμολογίας’

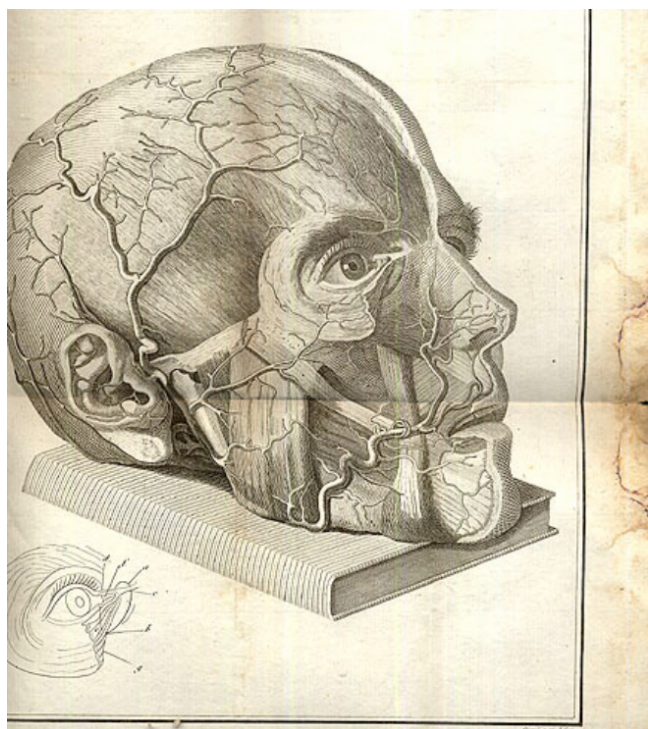
Εκτός από το κείμενο, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι πίνακες του βιβλίου.

Ο Πίνακας I (εικόνα 1) αποτελεί ένα από τους θριάμβους της ανατομικής απεικόνισης και αποδίδεται τόσο τέλεια ώστε επιστήμη και τέχνη γίνονται ένα. Ο Scarpa έκανε αυτή την εικόνα για να τονίσει την ανατομική βάση της θεραπείας της απόφραξης της δακρυϊκής οδού. Σχεδίασε τον δακρυϊκό ασκό και την σχέση του επάνω και κάτω από τον μέσο βλεφαρικό σύνδεσμο. Είναι τόσο εντυπωσιακή αυτή η εικόνα που ο Blodi την επέλεξε ως εικόνα της κουβερτούρας του πρώτου τόμου, στη μετάφραση του μνημειώδους έργου του Hirschberg ‘Ιστορία της οφθαλμολογίας’. Ο Πίνακας II (εικόνα 2) έχει δέκα σχήματα που περιλαμβάνουν διατομές πτερυγίων από πτωματικό οφθαλμό καταδεικνύοντας ότι η βλάβη προέρχεται από τον επιπεφυκότα και άρα είναι ιστός επιπεφυκότα. Απεικονίζονται επίσης ένας οφθαλμός οστεοποιημένος, μία χωνοειδής αποκόλληση καθώς επίσης και δύο οφθαλμοί με σημαντικό οπίσθιο σταφύλωμα, που αναμφίβολα, όπως υποψιάστηκε ο Cornelis Donders, αντιπροσώπευαν περιπτώσεις υψηλής μυωπίας. Ο Πίνακας III (εικόνα 3) απεικονίζει τα χειρουργικά εργαλεία που ήταν τότε διαθέσιμα για τη θεραπεία των οφθαλμικών ανωμαλιών. Θα πρέπει

να σημειωθεί ότι ο Scarpa ήταν και ικανός καλλιτέχνης. Για τις εικόνες αυτές όπως και για άλλες από άλλα βιβλία του επέβλεπε ο ίδιος τα χαρακτηριστικά των πινάκων που βασιζόταν στα δικά του σχέδια. Επέλεγε ο ίδιος τον τύπο του χαρτιού, τα τυπογραφικά στοιχεία και την βιβλιοδεσία του (Εικ. 4,5,6). Το κόστος της παραγωγής αυτών των βιβλίων ήταν υψηλό και προσπαθούσε να βρει οικονομική στήριξη στους κύκλους των ευγενών.

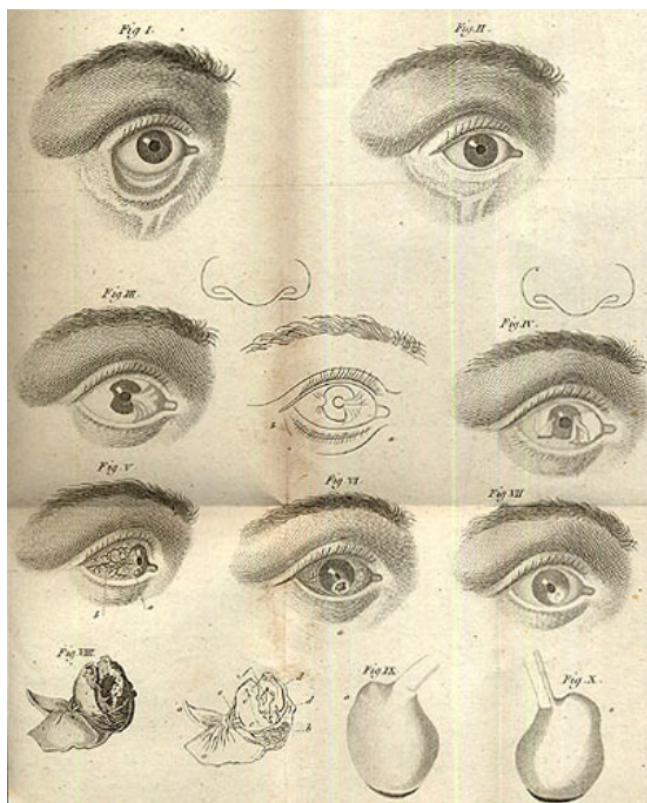
Το βιβλίο είχε μεγάλη επιτυχία μεταξύ της ιατρικής κοινότητας, παρά τις ατέλειες που είχε, όπως και ο ίδιος παραδέχεται, και γι’ αυτό μεταφράστηκε ευρέως και ανατυπώθηκε πολλές φορές. Αντικατοπτρίζει την εμπειρία μιας μεγάλης αυθεντίας που ήταν λαμπρός ανατόμος, χειρουργός και δάσκαλος (Εικ. 7). Παρά την ελάχιστη σχέση που έχει με τις σύγχρονες χειρουργικές τεχνικές είναι εντυπωσιακό το κεφάλαιο 16 για τον καταρράκτη όπου ξεκάθαρα υποστηρίζει την μεγάλη σημασία του προσθίου περιφακίου στην δημιουργία δευτερογενών μεμβρανών. Ο Scarpa ήταν αντίθετος στη εξαίρεση του καταρράκτου όπως την είχε προτείνει ο Daviel, σχεδόν 50 χρόνια πριν, κυρίως λόγω της μεγάλης επιτυχίας και της ευκολίας της τεχνικής της ‘εμβύθισης’. Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο δημοφιλής Scarpa και το βιβλίο του αποτέλεσαν τροχοπέδη στην πρόοδο της χειρουργικής του καταρράκτου. Στην τεχνική του Daviel είχαν γίνει κάποιες βελτιώσεις και είχε αρχίσει να γίνεται αποδεκτή ως ένα βαθμό. Ο Scarpa όμως δεν δεχόταν τίποτε από αυτά και πίστευε ότι ‘η εμβύθιση’ εγκυμονούσε πολύ λιγότερους κινδύνους, ήταν λιγότερο βίαιη και σε περίπτωση αποτυχίας μπορούσε να επαναληφθεί και δύο και τρεις φορές, κάτι που δεν μπορούσε να γίνει με την τεχνική της εξαίρεσης του καταρράκτου. Η φήμη του Scarpa ήταν τέτοια, που οι ισχυρισμοί του αυτοί χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένα τα επόμενα 50 χρόνια σε Ευρωπαϊκά και Αμερικανικά εγχειρίδια Οφθαλμολογίας που υποστήριζαν την τεχνική της ‘εμβύθισης’. Ο λόγος του ήταν νόμος. Δεν υπήρχε στη συντηρητική πλευρά της Ιατρικής κοινότητας ισχυρότερος νόμος.

Περιέγραψε με κάθε λεπτομέρεια όλη την διαδικασία από την προεγχειρητική προετοιμασία έως την μετεγχειρητική φροντίδα με ιδιαίτερη έμφαση τον χειρισμό του προσθίου περιφακίου το οποίο θεωρούσε ξεχωριστή οντότητα από τον ίδιο τον καταρράκτη. Είναι αξιοθαύμαστη η παρατηρητικότητα του επιστήμονα αυτού που δεν είχε άλλα μέσα, ούτε φωτισμό, ούτε μεγέθυνση να τον βοηθούν στις επεμβάσεις του. Περιέγραψε με προσοχή τις συνέπειες της τρώσης της ιδιάς κατά την επέμβαση και επίσης την σημασία της καλής και υγιεινής κατάστασης των βλεφάρων πριν από αυτή. Η μετεγχειρητική φροντίδα είχε μεγάλη σημασία για τον Scarpa και διέφερε ριζικά από την συνήθη πρακτική

Εικ 1. Ο Πίνακας I από το βιβλίο του Scarpa με την εξαιρετή ανατομική απεικόνιση των εξαρτημάτων του οφθαλμού, ένα πραγματικό έργο τέχνης (Από τη συλλογή του συγγραφέα).

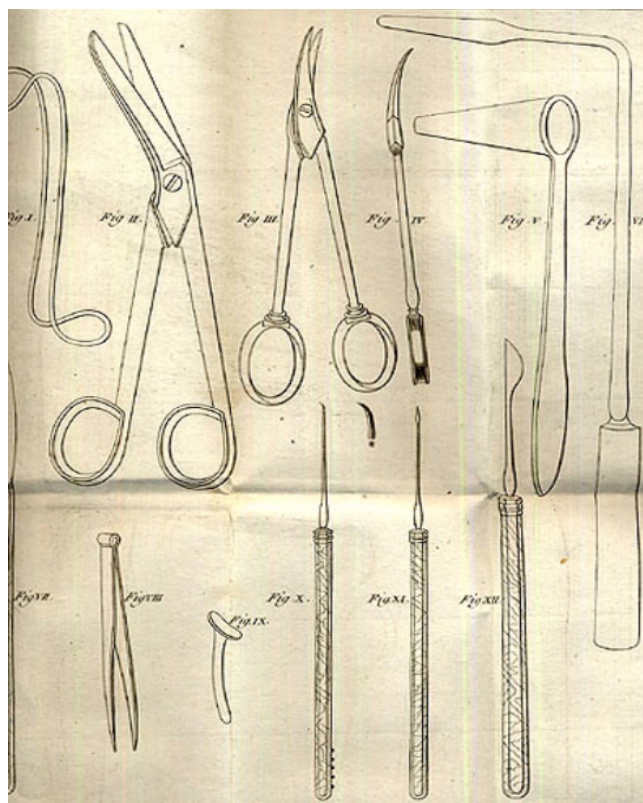

Εικ.2. Ο Πίνακας II που απεικονίζει εκτρόπιο πριν και μετά την επέμβαση, πτερυγία, νεφέλιο και πρόπτωση ιριδός μετά από τήξη κερατοειδούς, χωνοειδή αποκόλληση, ασβεστοποιημένο οφθαλμό και οπίσθια σταφυλώματα (Από την συλλογή του συγγραφέα).

των εμπειρικών οφθαλμολόγων που εξαφανίζονταν αμέσως μετά από την ‘επέμβαση’. Υποστήριξε την χορήγηση οπιοειδών για την ανακούφιση από τον μετεγχειρητικό πόνο με υποκλυσμό και όχι από το στόμα για την αποφυγή του εμέτου.

Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται εκτεταμένα τις βακτηριακές φλεγμονές της δακρυϊκής συσκευής και ως εκ τούτου φαίνεται ότι η δακρυοκυστίτις ήταν πολύ κοινή στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα. Άλλες παθολογικές καταστάσεις που περιγράφονται στα αρχικά κεφάλαια αφορούσαν την κριθή, το χαλάζιο (που ο Scarpa λανθασμένα θεωρεί ότι προέρχεται από τους μείβομανούς αδένες), την τριχίαση, το εντρόπιο και το εκτρόπιο. Πίστευε ότι πολλές καταστάσεις είναι λάθος ταξινομημένες και προσπάθησε να τις ταξινομήσει σωστά. Στο κεφάλαιο για το σταφύλωμα υποστηρίζει ότι δεν είναι σπάνιο σε βρέφη και το συσχετίζει με την ‘πυώδη οφθαλμία’ (πιθανώς την γονόρροια). Η σημείωσή του στη σελίδα 426 αποτελεί προφανώς την περιγραφή ενός κερατόκωνου. Αυτή η αναφορά, αν και δεν ήταν η πρώτη, όπως και πολλές άλλες υποδηλώνουν γιατί οι

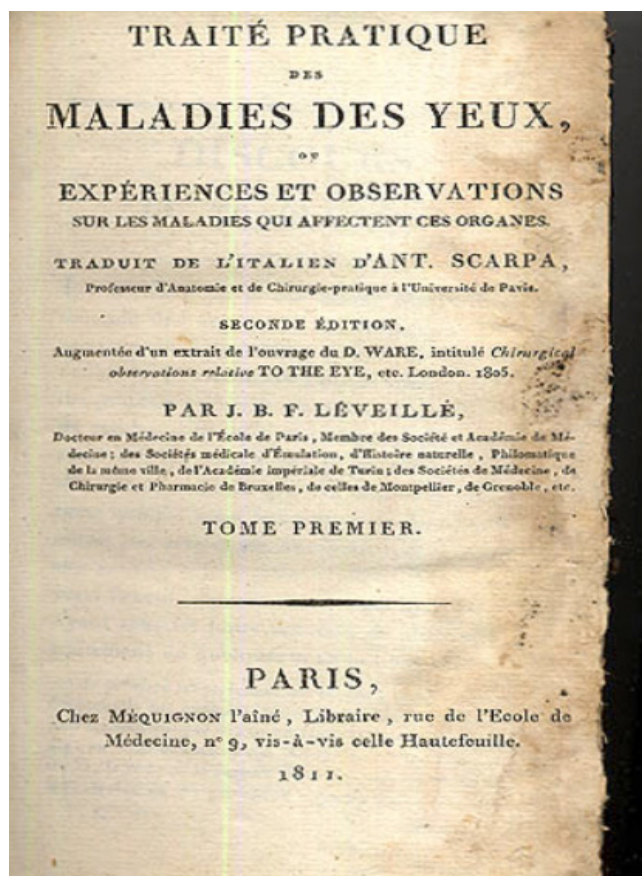
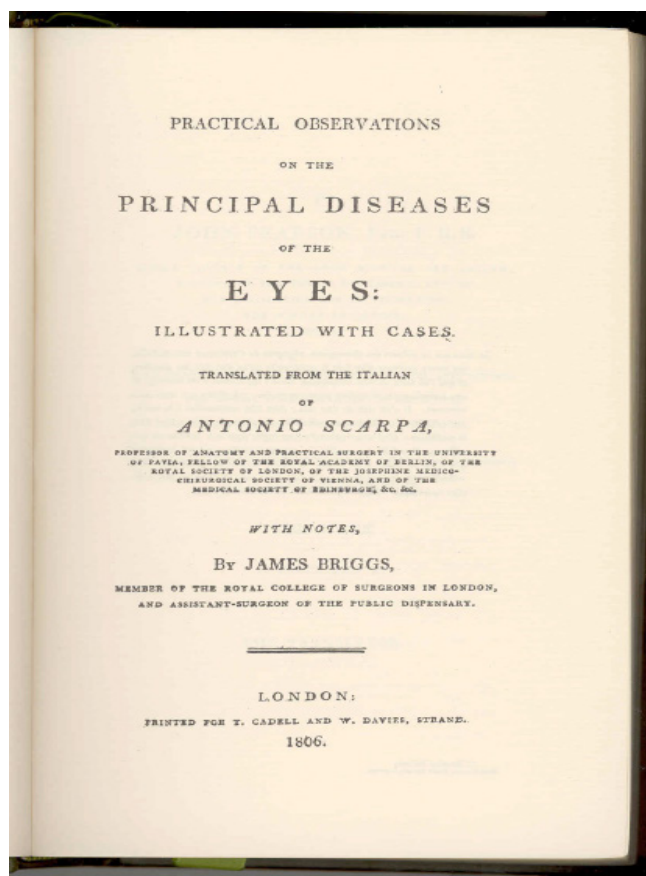

Εικ.3. Ο Πίνακας III από το βιβλίο του Antonio Scarpa που απεικονίζει διάφορα χειρουργικά εργαλεία που χρησιμοποιούσε ο Scarpa για τις επεμβάσεις του (Από τη συλλογή του συγγραφέα).

συνάδελφοί του έτρεφαν τέτοιο σεβασμό προς το πρόσωπό του. Στο βιβλίο μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις αρετές ενός παρατηρητικού ερευνητού, ακαδημαϊκού δασκάλου, και πραγματικού επιστήμονα που προάγει την επιστήμη. Η πρακτική του ήταν ανοικτή στους φοιτητές, οι οποίοι μπορούσαν να δουν τα αποτελέσματα της δουλειάς του και όχι απλώς ισχυρισμούς. Ο Scarpa ανέφερε τα θετικά αποτελέσματα, αλλά δεν δίσταζε να υποστηρίξει και τις περιπτώσεις όπου δεν απαιτείτο χειρουργική επέμβαση. Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο Scarpa θα εντυπωσιαζόταν από την σημερινή πρόοδο στο πεδίο που υπηρέτησε, αλλά θα είχε και τις επιφυλάξεις του για ορισμένες από τις κατευθύνσεις της σύγχρονης Οφθαλμολογίας.

Το βιβλίο εκδόθηκε για πρώτη φορά στην Παβία το 1801 και έως το 1837 είχαν πραγματοποιηθεί πέντε ιταλικές εκδόσεις, τέσσερις γαλλικές, δύο γερμανικές, δύο αγγλικές και από μία ισπανική και ολλανδική, αριθμός ρεκόρ για βιβλίο στο πεδίο της Οφθαλμολογίας.

Ο Scarpa γεννήθηκε το 1746, την περίοδο κατά την οποία η Ιταλική επιστήμη που είχε δώσει τόσα πολλά

Εικ.4,5. Η Αγγλική (1806) και η Γαλλική (1811) έκδοση του βιβλίου του Antonio Scarpa (Από τη συλλογή του συγγραφέα).

στον κόσμο άρχισε να παρακμάζει. Ο Scarpa κατάγο-
νταν από ένα χωριό, τη Motta, στην Αυστριακή Ιταλία,
σε μια μικρή περιοχή που ονομαζόταν Friuli, νότια του
Τυρόλου^{3,4}.

Όταν εισήλθε στο ιατρικό επάγγελμα επέλεξε την
ανατομία και τη χειρουργική και σύντομα απέκτησε με-
γάλη φήμη. Το ειδικό του ενδιαφέρον για τις παθήσεις
του οφθαλμού προήλθε από την διδασκαλία του κα-
θηγητή του στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, Giovanni
Battista Morgagni, γνωστού από τον μοργκάνειο καταρ-
ράκτη. Οι δύο άνδρες γνωρίστηκαν όταν ο Scarpa, πολύ
καλός γνώστης των Λατινικών, έγινε αναγνώστης και
προσωπικός γραμματέας του ηλικιωμένου Morgagni. Το
1771 ο Scarpa είχε την τιμή να πάρει το πτυχίο της Ιατρι-
κής από τα χέρια του Morgagni λίγο πριν από τον θάνα-
το του τελευταίου. Ένα χρόνο αργότερα με την πορεία
του εν μέρει κανονισμένη και με τις συστάσεις και τη
στήριξη που είχε από τον Morgagni, έγινε καθηγητής

της ανατομίας και κλινικής χειρουργικής στο Πανεπι-
στήμιο της Μοδένα. Στη Μοδένα ο Scarpa πραγματο-
ποίησε την εργασία του για την δομή και τις λειτουρ-
γίες της στρογγύλης θυρίδος* σε σχέση με την ακοή,
καθώς και πολύτιμες έρευνες στην κατανομή των νευ-
ρικών γαγγλίων και των νευρικών πλεγμάτων. Η εργα-
σία του για την δευτερεύουσα τυμπανική μεμβράνη (De
Structura Fenestrae, et de Tympano Secundario), παραλλη-
λίζεται εν μέρει με αυτή του Galvani με το ίδιο θέμα.
Ο Galvani ήταν βέβαιος ότι τον αντέγραψε με επακό-
λουθο μια θυελλώδη διαμάχη σαν αυτές που τόσο συ-
χνά ταράζουν την ιατρική στην πορεία της προόδου
της⁵. Ο Scarpa απέφυγε έξυπνα αυτήν την δυσάρεστη
κατάσταση αφήνοντας τη χώρα για να μελετήσει τις
μεθόδους έρευνας άλλων ιατρικών σχολών. Ο Scarpa
ήταν πολύ έξυπνος άνθρωπος και πήγε από την Βιέννη
στο Παρίσι συναντώντας και συνεργαζόμενος μεταξύ
άλλων με τους Wenzel, Pott, John και William Hunter. Η

* Η στρογγύλη θυρίδα ενρίζεται κάτω και πίσω από την ωσειδή θυρίδα που με τη σειρά της ενρίζεται στο έσω τοίχωμα του κοίλου του τυμπάνου όπου εφαρμόζεται η βάση του αναβολέα.

Εικ. 6. Η επιμέλεια των εκδόσεων γινόταν πάντα υπό την επίβλεψη του ίδιου του Scarpa ο οποίος φρόντιζε την ποιότητα του χαρτιού, την βιβλιοδεσία καθώς επίσης και τα τυπογραφικά στοιχεία. Δεν είναι παράξενο που την αγγλική έκδοση επιμελήθηκε ο οίκος T. Cadell and W. Davies, γνωστός για τις περίφημες εκδόσεις διαφόρων έργων με υπέροχα χαρακτηριστικά, μεταξύ των οποίων και περιηγήσεων του Ελληνικού χώρου (Από τη συλλογή του συγγραφέα).

Εικ. 7. Ο Antonio Scarpa σε γκραβούρα της εποχής του.

σημαντικότερη επαφή του ήταν αυτή με τον Alessandro Brambilla, αρχίατρο του Αυτοκράτορα Ιωσήφ του II της Αυστρίας. Το ταξίδι του διήρκεσε δύο χρόνια και αμέσως με την επιστροφή του στη Μοδένα έμαθε ότι ο φίλος του Brambilla του είχε εξασφαλίσει την έδρα της ανατομίας στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Η Παβία και το Πανεπιστήμιό της ήταν υπό την κυριαρχία του Αυστριακού αυτοκράτορα. Στις 25 Νοεμβρίου 1783 έδωσε την πρώτη του διάλεξη στην Παβία και με την ομιλία του αυτή συνέβαλλε τα μέγιστα στην πρόοδο της ιατρικής εκπαίδευσης. Δεν ήταν μια διάλεξη με την κλασική έννοιά της, παρά μια ανατομική επίδειξη που κατέδειξε την σχέση των δομών και των οργάνων, με έμφαση στη φυσιολογία των δομών, σαν μια εισαγωγή στην χειρουργική. Ζήτησε από τους μαθητές του να επαναλάβουν τις ασκήσεις στην αίθουσα του ανατομείου έτσι ώστε η γνώση τους να βασισθεί στην εμπειρία. Το πρόγραμμά του, αμέσως έγινε ενθουσιωδώς αποδεκτό και

η αξία του αναγνωρίστηκε από τους σπουδαστές. Η Παβία βρέθηκε σε ευνοϊκή θέση μετά από πρόταση του Scarpa προς τον αυτοκράτορα Ιωσήφ τον II, έτσι ώστε όλα τα σώματα των θανόντων από το κρατικό νοσοκομείο να διοχετεύονται αυτόματα στην ιατρική σχολή. Στην Γερμανία τα αγόραζαν, στην Αγγλία νεκροθάφτες προσλαμβάνονταν να ανοίξουν τάφους και να κλέψουν πτώματα. Μόνο στην Παβία ο καθηγητής της Ανατομίας και οι σπουδαστές του είχαν την δυνατότητα και τα υλικά που επιθυμούσαν να κάνουν υψηλού επιπέδου ανατομικές νεκροτομές.

Ο Scarpa υπενθύμισε στους τυχερούς σπουδαστές του αυτά τα γεγονότα με την ευκαιρία της αφιέρωσης σε αυτόν του αμφιθεάτρου του ανατομείου που είχε κτισθεί ειδικά γι' αυτόν από την κυβέρνηση. Ο Scarpa εν τω μεταξύ είχε γίνει ο ευνοούμενος του Αυστριακού αυτοκράτορα. Ο ευγενικός φίλος των επιστημών πρίγκιπας μετά από τις υποδείξεις του Scarpa, παρέσχε

στους σπουδαστές όλα τα όργανα, μικροσκοπία, και τα απαραίτητα αναλώσιμα. Με τα νέα κτίρια, το νέο εξοπλισμό και με νέα εμφάνιση το τμήμα ανατομικής της ιατρικής σχολής της Παβίας ήταν προορισμένο για μεγάλα πράγματα. Μεγάλα πράγματα ήλθαν στην Παβία όπως και τραγικά. Το Πανεπιστήμιο που θεωρούνταν από κάποιους το παλαιότερο στην Ιταλία, έγινε παγκοσμίως, υπό τον Scarpa, το κέντρο της ανατομικής μελέτης. Περισσότεροι από 2000 σπουδαστές από όλη την Ευρώπη γράφθηκαν και η πλειοψηφία τους παρακολούθησε κάποιες από τις τάξεις του Scarpa. Με την αποφοίτησή τους μετέφεραν το όνομα και τη φήμη του πίσω στις πατρίδες τους. Μαζί τους πήγαιναν και τα αντίγραφα των θαυμαστών εργασιών του για τα νεύρα της καρδιάς⁶, τη δομή των οστών⁷, του ανευρύσματος⁸, τη κήλη⁹ και φυσικά των παθήσεων των οφθαλμών¹. Η θέση του, ως καθηγητού Ανατομίας στο Πανεπιστήμιο της Παβίας θα μπορούσε να ήταν ότι επιζητούσε η ιδιοφυΐα, η φιλομάθεια και η κλάση του Scarpa, αλλά όμως δεν ήταν.

Η τραγωδία ήλθε στην Παβία με τις στρατιές του Ναπολέοντα. Η πόλη που ευρίσκεται στη Βόρεια Ιταλία ‘απελευθερώθηκε’ ξανά και ξανά, κατά την εποχή που ο Scarpa διήνυε τη μέση ηλικία, καθώς τα στρατεύματα του Ναπολέοντα μάχονταν με τον στρατό του Αυστριακού αυτοκράτορα για τον έλεγχο της περιοχής. Η πόλη λεηλατήθηκε, αν και το Πανεπιστήμιό της διασώθηκε λόγω του κύρους και των πολιτικών διασυνδέσεων του Scarpa. Από την άλλη ο Scarpa υπέστη την απώλεια πολλών ανατομικών παρασκευασμάτων που διατηρούσε σε οινόπνευμα από κρασί. Οι εισβολείς Κοζάκοι στρατιώτες πέταξαν τα παρασκευάσματα και ήπιαν το οινόπνευμα. Ο Scarpa κατά την διάρκεια αυτών των χρόνων, αλλάζοντας με μεγάλη ευελιξία πολιτικό στρατόπεδο, ήταν πάντα στο πλευρό των διαφόρων κυβερνήσεων και πάντα έπαιρνε ό,τι ζητούσε, με συνέπεια να αυξήσει το κύρος του. Κατά τα χρόνια του πολέμου ο Scarpa ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος στο Πανεπιστήμιο και με διάφορα, είτε βίαια είτε παραπλανητικά μέσα, απομάκρυνε το ιατρικό προσωπικό που δεν του ήταν πιστό. Δεν ανεχόταν εμπόδια στον δρόμο του και το 1813 όταν έγινε πρότανης του καθηγητικού σώματος η δύναμή του ήταν τέτοια που ακόμη και η κρατική αστυνομία δεν τολμούσε να χρησιμοποιήσει την δικαιοδοσία της για να τον εξαναγκάσει να μεταβάλλει την δεσποτική του συμπεριφορά. Με τον πλούτο που

απέκτησε από την επιτυχία του ως χειρουργός αλλά και ως πολιτικός παράγων έκτισε για τον εαυτό του στα περίχωρα της πόλης μία βίλλα και διακόσμησε τους τοίχους της με μια υπέροχη συλλογή πινάκων που με οξυδέρκεια και καλλιτεχνικό αισθητήριο είχε αγοράσει. Η ατμόσφαιρα στην κατοικία του αυτή ταίριαζε απόλυτα με την ιδιοσυγκρασία και τον χαρακτήρα του και εδώ έζησε σαν ευγενής. Στις 6:50 το πρωί της 30ης Οκτωβρίου του 1832 πέθανε κατά τη διάρκεια μιας οξείας φλεγμονής της ουροδόχου κύστεως. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του, αυτός που σε τόσους έδωσε έστω και προσωρινά την όρασή τους, ήταν τυφλός και ξεχασμένος από τους συναδέλφους του των οποίων την μοίρα πολλές φορές καθόρισε. Μετά από την νεκρώσιμη ακολουθία, η σορός του μεταφέρθηκε στο νεκροτομείο του Πανεπιστημίου όπου οι συνάδελφοί του επιτέλεσαν με κάθε επιμέλεια μια λεπτομερή νεκροτομή, όπως ο ίδιος είχε διδάξει στα χρόνια της ακμής του.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Antonio Scarpa, Saggio di Osservazione e d’ Esperienze sulle Principali malattie degli Occhi, presso Baldassare Comino, Pavia, 1801.
2. Antonio Scarpa, Practical Observations on the Principal Diseases of the Eyes, illustrated with cases. Translated from the Italian with notes by James Briggs. T. Cadell and W. Davies, Strand, London 1806.
3. Paul Henkind, MD. The Classics of Ophthalmology Library, Notes from the Editors, Gryphon Editions Ltd, Birmingham, Alabama, 1984.
4. Charles Snyder, Antonio Scarpa. Archives of Ophthalmology, Vol. 73, No.3, 1965.
5. Richardson B. W. Antonio Scarpa F.R.S., and surgical anatomy στο Disciples of Aesculapius. London Hutchinson, 1900. Vol. I. Σελ. 143-157.
6. Antonio Scarpa, Tabulae Neurologicae ad illustrandam Historiam Cardiacorum Nervorum, Pavia, 1794.
7. Antonio Scarpa, Commentarius de Penitiori Ossium Structura, Leipzig, 1799.
8. Antonio Scarpa, Riflessioni ed Osservazione anatomico-chirurgiche sull’ Aneurisma, Pavia, 1804.
9. Antonio Scarpa, Sull’ Ernie Memorie Anatomico-chirurgiche, Milan, 1809-1810.